

Historische Kring Zuidhorn

5e jaargang nr. 1 juli 2015

In dit nummer:

Zuidhorn in 1938

**Architekt
Van Elmpt in
Zuidhorn**

**Moord in de
Pastorie**

**Brugwachters-
woning Brittil**

**Lastige bochten in
Hoendiep en Van
Starkenborgh -
kanaal**

Losse nummers € 2,50

Contactblad van de Historische Kring Zuidhorn

5^e jaargang nr. 1 juli 2015

Bestuur van de HKZ

<i>Voorzitter</i>	<i>P. H. Pellenbarg</i>	
<i>Secretaris</i>	<i>G. Pellenbarg-Hesse</i>	<i>secretarishkz@gmail.com</i>
<i>Penningmeester</i>	<i>P. Jonkman</i>	
<i>Overige leden</i>	<i>A.W. Teelken, W. Renkema, G. van Agteren-Birza</i>	

Archief W. Renkema. Archief is in het gemeentehuis

Website *www.historischekringzuidhorn.nl*

Druk RCG Groningen

Redactie

Nico Attema
Anne Drentje
Kees Kugel
Greetje Teelken
Baukje Vrolijk

Inhoud	blz
Van de redactie	3
Zuidhorn in 1938	4
De architect van Elmpt en Zuidhorn	11
Moord in de pastorie	15
Brugwachterswoning op Briltil	20
Lastige bochten in Hoendiep en Van St.borghkanaal	26

ISSN: 2214-6008

Foto Titelblad

Hoendiep met zeilende tjalken op weg naar Friesland. In de verte Noordhorner Tolhek. Uitsnede Ansichtkaart 1928 uitg. J.J. Meinema

Van de redactie

Enige tijd geleden kregen we van mevrouw Steekstra-Scheeringa onderstaande foto van de villa Rustoord aan de Klinckemalaan. Dit huis onderging onlangs tot ons grote genoegen een ingrijpende restauratie. Dankzij eigenaren met gevoel voor de architectonische betekenis van hun pand blijft dit beeldbepalende huis een historisch oriëntatiepunt temidden van de steeds veranderende bebouwing.

Rustoord 1920. Achterop de foto staat 'Kleima' De verleiding is groot om naar de namen van de afgebeelde personen te raden. Maar de man met de pet is vrijwel zeker Harm Kleima (1884 - 1920).

Het tuinhek heeft de tand des tijds doorstaan, het staat er nu nog.

Dr. Med. Martinus Popta woonde hier van 1862 tot 1870. Hij liet de villa op een deel van het voormalig landgoed Klinckema bouwen.

Popta's zoon Sicco Leonard was getrouwd met Bodina Hora Buma, een dochter van de laatste heer van Klinckema.

1938 Zuidhorn tussen WO I en WO II

Dit is de laatste van drie in spreektaal geschreven teksten van Ed van Zomeren, waarin hij denkbeeldige bewoners uit voorbije tijden aan het woord laat.

Hij bracht zijn verschillende personages in 1992 op het toneel tot leven.

De oorspronkelijke tekst is hier enigszins bekort en voorzien van illustraties.

Goedenavond – ik ben Eelco Homan, ambtenaar, ik ben vanavond in een beschouwende stemming en geneigd een beetje voor mij uit te zitten praten. Maar laat ik me dan eerst eens fatsoenlijk aan u presenteren.

Ik ben commies op het provinciehuis in stad, met al 24 dienstjaren. Ik werd geboren in 1887, in het jaar toen Domela Nieuwenhuis in de volksvertegenwoordiging kwam – ik bedoel maar, een gedenkwaardig jaar.

Dus nu, in het jaar onzes Heren 1938, ben ik al 51 jaren oud. En hoe langer je leeft, hoe meer je hebt om op terug te zien, zeg ik altijd maar tegen Ebeltje, mijn trouwe gade. Die ligt boven al onder de wol hoor. Ik ben zagezegd een kind van de vorige eeuw, toen het nog een betrekkelijk rustige tijd was. Goed beschouwd is

het ongelooflijk wat er intussen allemaal veranderd is

Ik herinner me als de dag van gisteren dat ik in 1910 tijdens de vliegweek in Helpman voor het eerst een vliegtuig zag, zo'n bouwsel van latten en lappen, en nu vliegt onze KLM al een vaste lijndienst op Indië met van die prachtige machines. En dan die auto's! Als kind groeide ik op in een stad met rijtuigen en paardetrans, en de hele straat liep uit als er een automobiel kwam aansukkelen, stinkend en ronkend. Maar nu rijden er zelfs hier in het dorp al heel wat rond. Ebeltje begint al te zeuren dat ik ook in zo'n ding moet leren rijden maar ik dank je feestelijk, lopend weet ik Hotel Welgelegen ook wel te vinden voor mijn borreltje op vrijdagavond.

Wij kwamen in 1914 naar Zuidhorn. We zaten nog geen twee maanden in onze nieuwe huurwoning aan de Achterweg of de Belgische vluchtelingen kwamen. Wat een stumpers, met wat schamel huisraad en

de vrouwen met ettelijke kleine kinderen aan hun rokken. Ze spraken trouwens een leuk taaltje, dat Vlaams klinkt mooi hè?

1910 Vliegweek Helpman Jan Olieslagers start in zijn Blériot eendekker.

Ik weet nog goed, er was een schalkse meid bij die bij slager Ossentjuk tegen haar vriendin zei dat ik 'een plezante' was. Leuk hè, een plezante. Maar evengoed weet je dan niet hoe je kijken moet, terwijl je staat te wachten op je pond half om half gehakt. Nou was ik toen ook nog jong, dus toen zag ik er een stuk fleuriger uit dan nu. Ebeltje en ik waren toen net getrouwd, en gelukkig met zijn tweetjes. Ik weet nog wel hoe pijnlijk we dat contrast vonden, tussen ons geluk en het lot van die berooide mensen.

Ga maar na, hun dorpen en huizen waren waarschijnlijk totaal vernield, misschien hadden ze wel familieleden verloren of zoons in die gruwelijke Grote Oorlog. En toen ze hier kwamen werden ze enige tijd ingekwartierd in de sigarenfabriek, in de grote werkzaal. Ook geen pretje, lijkt me.

De mannen gingen meestal aan het werk bij de boeren of in de stroschuur van Smit, en sommige jonge vrouwen namen dienstjes in het dorp aan.

Voor zover ik weet is er hier niet een blijven hangen, in 1918 zijn ze allemaal teruggegaan. Dat verblijf van die Belgische vluchtelingen was een van de effecten van de oorlog op ons dorpsleven. Daarnaast kregen

we te maken met steeds duurder wordende levensmiddelen, die voor de behoeftigen in de gemeente beschikbaar werden gesteld voor de prijzen van augustus 1914.

Gemeente Zuidhorn.

Broodkaarten.

De Burgemeester der gemeente ZUIDHORN maakt bekend, dat bij de bakkers formulieren voor het bekomen van nieuwe BROODKAARTEN zijn te verkrijgen.

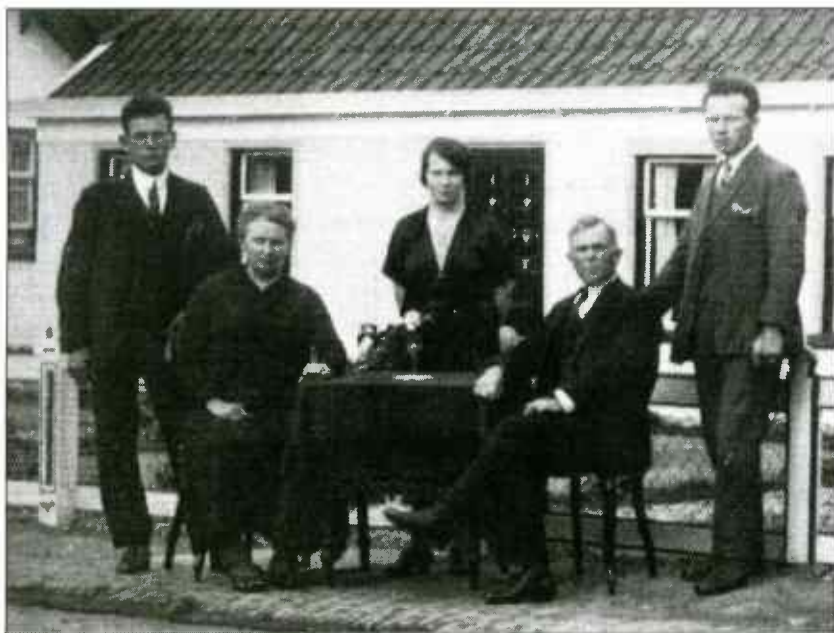
Inwoners die brood betrekken van bakkers uit andere gemeenten, kunnen deze formulieren ter Secretarie bekomen.

De formulieren moeten nauwkeurig ingevuld, vóór Vrijdag 28 Januari, middags 12 uur, bij de bakkers of ter Secretarie zijn ingeleverd.

De Burgemeester voornoemd:
J. ROSEMA, l.-b.

Gemeentelijke mededeling van 23 januari 1917

Wel weet ik dat mijn vriend Tjeerd Hobbema in 1916 een keer in Tilburg gelogeed had, voor zijn werk. Hij vertelde dat je, als het 's nachts stil was, heel in de verte achter de horizon gerommel hoorde. Dat was het zware Duitse geschut. Dat dreunen draagt in de stilte wel vijftig kilometer ver.

De Vlaamse familie Meerte bleef wel in Zuidhorn, getuige de foto's in 'Gisteren voor de lens'. Hun zoon Albert links op deze foto, staat ook op andere plaatsen in dit boek afgebeeld.

Nee dan waren de jaren twintig een leukere tijd, toen er weer wat welvaart kwam. Neem nou alleen al die gekke mode: Charlestonjurkjes werd dat genoemd en de vrouwen lieten hun haar kort knippen. En als je een radio had kon je van die wilde negermuziek beluisteren.

Jazz heette dat, maar veel mensen hadden het over jasmuziek. Mij was het een beetje te druk hoor, geef mij maar een strikje.

In die jaren begon het dorp ook een beetje te groeien. Er zijn toen heel wat villa's gebouwd, vooral langs de Gast. Dit huis hier, ons eigen huis, stamt ook uit die tijd. Maar toen konden wij het nog niet betalen, we hebben het pas in 1931 gekocht, toen Ebeltje een aardige erfenis kreeg.

Ja, want van oudsher zat Ebeltje er warmer bij dan ik. Ze komt uit een boerenfamilie, m'n schoonvader was een dikke boer achter Garnwerd. Hij vond het eerst maar niks dat zijn mooie dochter met een ambtenaartje aankwam. Adjunct commies A was ik toen, wat zoveel betekende dat ik puntjes mocht slijpen aan alle potloden in het provinciehuis. Maar al zeg ik het zelf, ik heb me aardig opgewerkt hoor. De Commissaris van de Koningin, de heer Linthorst Homan, schijnt heel tevreden over mij te zijn. Er is zelfs sprake van dat ik volgend jaar een telefoon op mijn bureau krijg. Reken maar dat er dan heel wat mensen scheel gaan kijken van jaloezie.

*Eelco's 'baas' Johannes
Linthorst Homan
CvdK van 1937- 1942*

Maar om terug te keren naar de ouwe tijd: ik weet nog wel dat we de eerste dames op kantoor kregen. Daar waren grote weerstanden tegen, dat verzeker ik u, grote weerstanden. Er waren heel wat heren die vonden dat vrouwen thuis bij de kinderen moesten zitten, omdat ze niet geschikt waren voor serieus kantoorwerk, en dat ze onrust zouden brengen onder de jongere ambtenaren. Ik was zelf eerlijk gezegd ook wat sceptisch, maar ik moet toegeven: het heeft de boel wel wat fleuriger gemaakt. Maar ach, laat ik niet teveel over mijn werk praten, want dat zal U toch niet bovenmatig interesseren.

Overigens, ik ben natuurlijk forens, ik ga iedere ochtend met de trein van twee minuten over acht naar stad. Dat vind ik een plezierige vorm van vervoer. En als ik dan rustig met mijn aktentas in de eersteklas coupé zit, en ik hoor de trein langzaam sjoeke sjoek optrekken, en ik zie de witte stoomwolken langs mijn raam waaïen, dan begin ik als een tevreden mens aan mijn werkdag. In stad is het maar een kwartiertje lopen naar het Martinikerkhof, zodat ik klokslag half negen achter mijn bureau zit.

De stoomtrein van Groningen naar Leeuwarden rijdt over de nieuwe spoorbrug van het in 1938 geopende v. Starkenborghkanaal

Ik zei net dat het dorp groeide en dat gaat nog steeds door. Momenteel worden er vier aardige villaatjes tegenover het station neergezet, heeft U die al gezien? Leuke huisjes hoor, een beetje strak van vormgeving, maar ja we leven tenslotte in de jaren dertig. Zelfs Siekman, de architect gaat nog steeds met zijn tijd mee, heeft u dat wel opgemerkt? Neem nou de nieuwe marechausseekazerne, en zijn eigen huis aan de Iepenlaan. Het schijnt dat hij zich daarvoor heeft laten inspireren door Berlage, weet u wel, die de Beurs in Amsterdam neergezet heeft. Trouwens, over modern bouwen gesproken, het vreemdste geval hier is natuurlijk Linea Recta, die witte blokkendoos op de hoek van de Hoofdstraat en de Iepenlaan. Weet U dat dat hypermoderne geval in hetzelfde jaar gebouwd is als dit huis van ons: 1925. Dat zou je toch niet zeggen?

Het woonhuis van Eelco en Ebeltje Homan werd in 1924 gebouwd naar een ontwerp van Klaas Siekman

Overigens ben ik heus niet tegen alles wat modern is. Neem nou mijn leeslamp. Ebeltje vindt het een afschuwelijk ding, maar ik zeg: het is een functioneel ontwerp en hij geeft goed licht, dus voor mij hoeft je geen lamp met tierelantijntjes en oranje zijde te kopen. Zodoende kreeg ik deze voor mijn verjaardag, onder protest van Ebeltje. Mijn oudste dochter heeft hem voor mij gekocht, in de stad.

Het zijn anders internationaal gezien gevaarlijke tijden. Er is alweer sprake van oorlogsdreiging, Duitsland schijnt zich op een waanzinnige manier aan het bewapenen te zijn. En die Hitler is een gevaarlijk heerschap hoor, ik heb hem laatst op de radio horen schreeuwen.

Maar onze regering probeert een strikte neutraliteit te handhaven, in de hoop dat we er weer buiten blijven als er onverhoopt weer een wereldbrand uitbreekt. Trouwens, ik denk dat de Duitsers zich wel tweemaal zullen bedenken voor ze Nederland aanvallen, want die Waterlinie maakt in elk geval het Westen van ons land tot een onneembare vesting, neem dat maar van mij aan. Ik heb een neef, Barend Homan, en die is eerste luitenant in het leger. Twee weken geleden heb ik hem gesproken bij de trouwerij van een nichtje in Wageningen, zijn zus. Neef dient bij de generale staf in den Haag dus hij

*Hotze Scheeringa, boer aan de
Klinckemalaan bewaakte tijdens de
mobilisatie de grens bij Sellingen*

weet precies hoe de vlag erbij hangt. Volgens hem kunnen we het volste vertrouwen hebben in de Waterlinie, en dan is er ook nog een sterke vesting op de Grebbeberg, en de kop van de Afsluitdijk, hier vlakbij de Friese kust, die is ook goed beschermd met de modernste kazematten. Dus daar komen de Duitsers nooit door, zegt Barend.

De Nationaal Socialisten lijken hier in het dorp trouwens ook flink vertegenwoordigd, bij de provinciale statenverkiezingen van 1935 hadden hier in Zuidhorn 96 mensen voor de NSB gestemd.

Nou, voorlopig vind ik het allemaal wel best, zolang er geen nieuwe oorlog komt en mijn trein 's morgens op tijd rijdt. En volgende maand worden Ebeltje

en ik oma en opa, want onze oudste dochter is in verwachting. En nou hoop ik dat dat kleine kereltje of meisje in vrede mag opgroeien, en dat Ebeltje en ik in 1940 gewoon onze zilveren bruiloft kunnen vieren, en dat we in de zomervakantie weer net als ieder jaar twee weken in een pensionnetje op de Veluwe mogen zitten. En dan kan ik zo langzamerhand ook wel eens aan mijn welverdiende pensioen gaan zitten denken. Ik bedoel maar, als die Hitler nou verder zijn grote mond houdt, dan kunnen wij hier in dit vredige dorp ons rustige leventje voortzetten zolang God het wil.

Tsjonge jonge, het is al laat. Straks begint Ebeltje op de vloer te bonzen en te roepen dat het morgen weer vroeg dag is. Ik had er eigenlijk nog wel eentje gelust, maar nee Eelco, laten we maar weer verstandig wezen. Even de kat in de bijkeuken zetten, knip op de deur, en dan zien we morgen wel weer verder. Welterusten.

Architect A.Th. van Elmpt en Zuidhorn

Huize Tavenier aan de Ubbo Emmius­singel 110 in Groningen is bij veel ouderen bekend als kraamklinik. Het pand werd als 'Villa Vredelust' in 1904 gebouwd in opdracht van Jacomyna Hooites-Meursing, weduwe van de eigenaar van een strokartonfabriek bij Hoogezand. In 1948 werd de villa gekocht door het nabijgelegen ziekenhuis, het

Diaconessenhuis, en daarna in gebruik genomen als kraamklinik met de naam 'Huize Tavenier', genoemd naar Zuster Hendriene Geertruida Tavenier. Zij was tot 1949 'Besturend Zuster' van het ziekenhuis. Er zullen zeker oudere inwoners van Zuidhorn zijn, die in deze kraamklinik zijn geboren of die weten van kinderen die er zijn geboren. Het passeren van dit monumentale pand zal waarschijnlijk wel eens leiden tot nostalgische gevoelens.

Het pand is Rijksmonument en is een van de mooiste voorbeelden van de Jugendstil-bouw­stijl (oorsprong Duitsland-Oostenrijk) in de stad Groningen. Deze stijl is nauw verwant aan de Art Nouveau-bouw­stijl (met als oorsprong België). Beide stijlnamen worden ook wel als synoniem gebruikt. De stijlen werden toegepast in de periode 1895-1915. De natuur werd als voorbeeld genomen en sierlijke motieven, aangebracht op bijvoorbeeld tegeltableaus, waren een belangrijk onderdeel. Vaak werd witte of gekleurde verblendsteen gebruikt voor het optrekken van gevels.

De architect van 'Huize Tavenier' was de Groningse architect Antonius Theodorus van Elmpt (1866-1953), die werd geboren in de stad Groningen als zoon van een katholieke kastelein/logementhouder. Hij heeft -met name in de stad Groningen- veel ontwerpen op zijn naam staan, zoals het Oude "RKZ" (1923) aan de Verlengde Hereweg en het kantoor van de Friesch-Groningsche Hypotheekbank (1928) aan de Herebinnensingel.

De gevel van dit pand werd door de bekende beeldhouwer Willem Valk voorzien van beelden van Mercurius en van de beer. Het pand heet nu het 'Van Elmpthuys'.

'Huize Tavenier', achterzijde

Katholieke cliëntele

Vanwege het feit dat architect Van Elmpthuis katholiek was kreeg hij veel opdrachten via connecties binnen de katholieke zuil. Dat bracht hem ook op plaatsen buiten de stad en buiten de provincie. Hij ontwierp bijvoorbeeld ook katholieke ziekenhuizen in Harlingen en Zutphen en in 1915 op Schiermonnikoog de Rooms-Katholieke kapel aan de Badweg. In Hoogkerk ontwierp hij in 1928 de Theresiakapel, een mooi gebouw aan de Zuiderweg nummer 38.

Het lag min of meer voor de hand dat de katholieke gemeenschap van Zuidhorn in 1928 bij hem terecht kwam toen bleek dat hun St.-Jozefkerk uit 1844 met pastorie aan de Gast nummer 38 grondig moest worden verbouwd. Van Elmpthuis ontwierp een plan voor een grondige aanpak (vergroting en verbetering) van het kerkgebouw en voor nieuwbouw van de pastorie. Hij maakte hiervoor een begroting, die uitkwam op fl. 17.000. Onder zijn regie kreeg de kerk in 1929-1930 een volledig nieuwe buitenkant en werd bij de kerk een nieuwe pastorie gebouwd, alles in een strak expressionistische trant in de traditie van "De Amsterdamse School". Bij deze in Amsterdam in de jaren 1915-1920 ontstane bouwstijl werd gezocht naar - soms uitbundige - decoratieve vormen van metselwerk in baksteen. In latere jaren werd de stijl

ingetogener en zakelijker, zoals dat ook het geval is bij de kerk en de pastorie aan de Gast. Details van de kerk in Zuidhorn, zoals de vorm van de ramen in de kerkmuren (met prachtig glas in lood), en de sfeer van de kerk en de pastorie doen denken aan de Rooms-Katholieke kerk en pastorie in Wehe-Den Hoorn. Deze gebouwen werden in 1927 gebouwd onder architectuur van Joseph (Jos) Cuypers en Pierre Cuypers Jr., respectievelijk zoon en kleinzoon van de beroemde katholieke architect Pierre Cuypers. De kerk aan de Gast met het hoofdaltaar (uit de zeventiende eeuw en afkomstig uit de Jezuïetenstatie aan de Hoge der Aa te Groningen) is een Rijksmonument. In de kerk zijn overigens naast het altaar nog enkele andere belangrijke inventarisstukken aanwezig, zoals een laatgotisch eikenhouten beeld van Maria met kind en een neogotische preekstoel.

Van Elmpst was ook al eerder als architect actief geweest in Zuidhorn. Hij ontwierp namelijk in 1914 de villa aan De Gast nummer 34 voor de katholieke ongetrouwde zusters Jacoba Cornelia (Coba) en Anna Jacoba Boelens uit Den Horn. De villa is eveneens een Rijksmonument. Het pand is gebouwd in de zogenaamde Overgangsstijl, een bouwstijl die een overgang vormt van de neostijlen van de negentiende eeuw en de nieuwe stijlen van de twintigste eeuw. De ontwerpen in deze stijl vertonen invloeden van verschillende stijlen (eclectisch), waaronder Jugendstil/Art Nouveau architectuur en Chaletstijl. Dat is ook het geval met de villa van de dames Boelens.

De Chaletstijl kwam in het laatste kwartaal van de 19de eeuw in ons land met als inspiratie de Zwitserse landelijke bouwkunst.

Door de opkomst van het toerisme kwamen kapitaalkrachtige burgers met de trein naar Zwitserland. Eenmaal teruggekeerd in eigen land wilde men de charme van het Zwitserse platteland vasthouden. Architecten speelden in op de wensen van klanten, ook toen al was de klant koning. De meeste architecten waren niet stijlvast, zij volgden vaak algemene stijlontwikkelingen in de architectuur. Uit het oeuvre van architect Van Elmpst blijkt dat hij de veranderingen ook volgde en tot uitdrukking bracht in zijn werk. Hij ontwierp -met een hoge architectonische kwaliteit en met een eigen handschrift- in meerdere stijlen.

De gebouwen (kerk/pastorie en villa) van hem aan de Gast laten dat duidelijk zien.

Op de grens tussen de voortuin van de villa De Gast 34 en de openbare weg staat een ijzeren hek, dat toentertijd is gesmeed door smid Birza uit Zuidhorn.

Actuele foto van de villa die de dames Boelens in 1914 aan de Gast lieten bouwen met daarvoor het door Birza gesmede hekwerk

Coba Boelens, als laatst levende van beide zusters, liet na haar overlijden in 1951 al haar goederen, waaronder de boerderij Hornheem in Den Horn, na aan de katholieke parochie van Zuidhorn. De gezusters Boelens stamden uit een familie Boelens, waarvan leden al sinds 1760 een belangrijke rol speelden in de parochie van Aduard en daarna - vanaf 1844 - in de parochie van (Aduard-) Zuidhorn.

De relatie Van Elmpt-Zuidhorn is er dus niet alleen via Huize Tavenier, maar ook doordat hij De Gast verrijkte met twee Rijksmonumenten.

Geraadpleegde bronnen: o.a. boek Monumenten in Nederland/Groningen/Waanders Uitgevers, Zwolle/1998, het Rijksmonumentenregister en het boekje Van schuilkerk naar Levende parochie /Sint Jozefparochie Zuidhorn/2013)

Moord in de pastorie? Het drama van Justina Abelina

Op 23 januari 1734, een koude dag, stierf in Roderwolde mevrouw Justina Abelina de Coninck, echtgenote van de plaatselijke dominee Antonius Clant. Na haar dood verhuisde Clant naar Noordhorn, de benoemingsprocedure om daar dominee te worden was ten tijde van het drama al een tijd gaande. De omstandigheden van Justina's overlijden waren bepaald mysterieus. Ze werd dood gevonden in de pastorietaan in Roderwolde. Verdronken, maar het is nooit echt duidelijk geworden wat zich daar precies had afgespeeld. Was ze overvallen door een insluiper? Was het misschien een 'crime passionel'? Zelfmoord? Was ze zelf in het water gestapt? Per ongeluk erin gevallen? Erin geduwd? Lag er misschien ijs waar ze doorheen is gezakt? Was er eigenlijk wel een vijver in die tuin? Wat deed ze daar eigenlijk buiten in de winternacht?

Bijna driehonderd jaar later is Wim Ensing samen met zijn broer een speurtocht door de archieven begonnen om het verhaal over Justina Abelina naar boven te halen. Hij verwerkte zijn bevindingen in een 'historische talkshow' die in de loop van 2014 een aantal malen werd opgevoerd: in Roden, in Roderwolde, en (op de 14^e oktober) ook in de Dorpsste in Noordhorn, als onderdeel van het jaarprogramma 2014/2015 van de Historische Kring Zuidhorn. Tenslotte kwam er eind 2014 nog een boekpublicatie uit van Ensing over 'Het drama van Justina Abelina'. Dat boek* laat zich lezen als het verslag van een moordonderzoek, met interessante rollen voor de Zuidhornse familie Clant, en voor de welbekende grietman Rudolf de Mepsche van de borg Bijma bij Faan.

Justina en Antonius

Wat zeggen de historische bronnen over de twee hoofdrolspelers uit het drama, te weten dominee Antonius Clant en Justina Abelina, zijn vrouw? Justina Abelina is een duidelijk geval: zij was een telg uit de adellijke Drentse familie De Coninck, die in de 18^e eeuw het Huis te Peize bewoonde. Justina Abelina was de jongste dochter van Justus de Coninck en Abelina van den Clooster. Ze werd waarschijnlijk geboren in 1702, en woonde als kind bij haar ouders in het Huis te Peize. Na de dood van haar vader in 1724 werd haar broer Justus Zeino Abel

daar de hoofdbewoner en trok Justina Abelina met haar moeder in de borg Mensinge in Roden, die ook in hun bezit was.

Het schilderij van Herman Collenius (ca. 1710) toont Justina Abelina (op de voorgrond) als kind, samen met haar oudere zuster Tete Maria, en haar broer Justus Zeino Abel, die is gekleed in een soort Romeins gevechtstenue. Tete Maria stierf een paar jaar later.

Op de achtergrond is het Huis te Peize zichtbaar. De familie De Coninck woonde hier in de 18^e eeuw, de familiehoofden waren 'Heren van Peize'. Het huis werd afgebroken in 1813.

Toen ze eind twintig was ging ze zelfstandig in de stad Groningen wonen. Ongebruikelijk voor een ongetrouwde dame. Misschien had ze ruzie met haar moeder gekregen, schrijft Ensing. In 1731 kwam ze toch weer terug naar Roderwolde, om te trouwen met de daar toen net benoemde jonge dominee Antonius Clant. Het doopceel van deze Antonius Clant is moeilijker te lichten, dat wil zeggen zo'n doopceel is helemaal niet te vinden! Afgaande op de naam zou je denken dat hij uit de bekende Ommelander familie Clant stamde, maar in hun familiegegevens komt hij niet voor. Zijn vader en moeder zijn onbekend, ook zijn geboortjaar is onbekend, er is nergens een geboortakte van

BURGLER

TRANSPORT BV

Industrieweg 2a
9804 TG Noordhorn
Telefoon (0594) 50 25 33
Fax (0594) 50 23 93
www.burgler.nl

**Gespecialiseerd in het vervoer
van vloeistoffen**

Dierenspecialzaak
Tuinbenodigdheden
Hengelsport
Vrijlijdsartikelen.

Dorpsvenne 5 / Nieuwstraat 3
Tel.: 0594 502502
Fax: 0594 507649
(We bezorgen gratis)
e-mail: ahcwegman@cs.com
www.arnoldwegman.nl

**Tegen inlevering van deze advertentie 10% korting op uw aankopen
(geldt niet voor aanbiedingen)**

TWEEWIELERHUIS S. DE VRIES

Noorderweg 2
9804 RM Noordhorn
0594-502066

Bezoek ook onze website:
www.devriestweewielersnoordhorn.nl

BOS

MANNENMODE

Bos Mannenmode
Hoofdstraat 10
9801BX Zuidhorn

Voorstraat 97
9291CE Kollum

H. Schipper

Administratieve en financiële
dienstverlening

Hans Schipper

Boslaan 46
9801 HH Zuidhorn
tel. 06-51560292
E-mail :
hans.schipper@hetnet.nl

Autobedrijf
Freddy van der Veen

Nieuwe en gebruikte auto's

Handelsweg 19b
9804 TK Noordhorn - Zuidhorn
Tel. 0594 - 502 433 / 502 414
Fax 0594 - 500 044

Universeel reparatiebedrijf

www.freddyvanderveen.nl

P.H. Matter

Gediplomeerd bestrijdingstechnicus

Ongediertebestrijding:

ratten, muizen, wespen, vlooien,
houtworm, bedwants, kakkerlak,
vleesvlieg, muggen, mijten, vliegen,
overvisjes, pissebedden, biktoren,
woelratten, enz.

*Tevens uw adres voor advies,
zwambestrijding, vogelwering en vochtwering*

Meidoornstraat 1
9804 SH Noordhorn
Tel. 0594-503005
Mobiel 06-57584262
E mail info@mollencursus.nl

Zoek het niet te ver haal het bij de Zevenster

- **Diervoeders voor:**
Honden, Katten, Knaagdieren, Vogels en Kippen
 - **Diverse Tuinbenodigdheden**
Kunstmest, Kalk, Potgrond, Koemestkorrels
 - **Fabura afrastering**
 - **Werkleding**
Overalls, Werkschoenen, Klompen en Laarzen
 - **Koopmans verf, verf voor huis en tuin**
 - **Spelgoed** o.a. Siko, Lego, Duplo
- Zie ook www.babyenkindshop.nl

De Zevenster
Kuipers v.o.f.
De Gast 82 - Zuidhorn
Tel. 0594-502074

www.pijpker.nl

- Verkoop nieuwe en gebruikte auto's
- Reparatie, onderhoud en APK van alle merken

Toyota dealer

Pijpker

Langestraat 22 Noordhorn
Tel. 0594-507850

Gezellig uit eten?
Ook dat kan in ons mooie bedrijf

Tevens voor feesten en catering

De Gast 39 9801AB Zuidhorn
Tel. 0594-502143 www.balk-zalencentrum.nl

Administratiekantoor

Rossing

www.rossingadm.nl

Rabobank

hem te vinden. Hij duikt voor het eerst op bij zijn inschrijving als student theologie aan de universiteit van Groningen in 1717, dus valt aan te nemen dat hij rond het jaar 1700 is geboren. Hij wordt bij zijn inschrijving genoteerd als 'Omlandus', dus hij komt wel uit Groningen, maar niet uit de stad zelf. Na zes jaar studeert Antonius af, promoveert tot doctor in de theologie, en wordt in 1723 dominee in Oldehove. Acht jaar later, in 1731, volgt zijn benoeming tot dominee in Roderwolde, waar hij datzelfde jaar trouwt met Justina Abelina. Voor haar is het een huwelijk beneden haar -adellijke- stand, en haar familie was er duidelijk ook niet blij mee.

Haar moeder was ertegen, en haar oudere broer Justus Zeino Abel heeft zelfs actief geprobeerd het huwelijk te verhinderen en later ongeldig te laten verklaren. Zonder resultaat. Het huwelijk heeft maar kort geduurd, tweeënhalf jaar, tot het mysterieuze overlijden van Justina Abelina in januari 1734. Ze kreeg tevoren een dochtertje, maar dat overleed heel jong, al voor haar moeder. In hetzelfde jaar dat Justina stierf, in feite al twee weken na haar overlijden, ging dominee Antonius naar Noordhorn, zijn nieuwe standplaats.

De procedure voor zijn aanstelling in Noordhorn was al een tijd gaande, want de benoeming was omstreden. Wat was daar aan de hand?

Had een en ander misschien te maken met de mysterieuze afkomst van de dominee, of misschien ook met de familieruzie over zijn huwelijk, en de onopgehelderde raadsels rond de dood van zijn vrouw?

Bij het doorvorsen van de benoemingsaffaire blijken we ineens te verzeilen in de strijd tussen twee partijen die elkaar in die tijd de macht in het Westerkwartier betwistten: Maurits Clant van de borg Hanckema in Zuidhorn, en Rudolf de Mepsche van Bijma, bij Faan.

Clant van Hanckema versus de Mepsche van Bijma

De familie Clant speelde eeuwenlang een belangrijke rol in de Groninger Ommelanden. De Clanten worden al in de 13^e eeuw vermeld, en zijn in de 15^e en 16^e eeuw qua omvang en macht op hun hoogtepunt. Leden van de familie bekleedden belangrijke bestuurlijke en militaire functies. Adriaan Clant, heer van Stedum, was bijvoorbeeld als afgevaardigde van Groningen en de Republiek der Verenigde Nederlanden aanwezig bij de ondertekening van de vrede van Münster in 1648, en staat afgebeeld op het daarvan gemaakte schilderij van Gerard Ter Borch – te bewonderen in het Amsterdamse Rijksmuseum. In het begin van de 18^e eeuw bewoonde de familie Clant de Hanckemaborg in Zuidhorn. Ten tijde van het huwelijk tussen Justina

Abelina en dominee Antonius was Maurits Clant daar de borgheer. Er woedde een strijd om de macht in de regio tussen hem en grietman Rudolf De Mepsche, die woonde op de borg Bijma bij Faan. Hij had die in 1712 geërfd. Clant en andere families uit de streek zagen hem als een indringer. De strijd tussen de jonkers kwam tot een hoogtepunt in 1731, toen De Mepsche de executie doorvoerde van 22 mannen en jongens die van ‘sodomie’ werden verdacht, en veroordeeld. Een gruwelijke gebeurtenis die veel emoties losmaakte en sterk is blijven voortleven in de volksoverlevering. De terechtstelling vond plaats op de plek waar later de Zuidhornse wijk de Bongerd is gebouwd. De Mepsche probeerde ook Clant van sodomie te beschuldigen maar die wist zich bij de ‘Hoge Justitiekamer’ te rechtvaardigen. Merkwaardigerwijze lijkt het erop dat Justus Zeino Abel de Coninck, de broer van Justina Abelina, ook bij het sodomieproces betrokken is geweest, aan de kant van De Mepsche wel te verstaan. Drie jaar later komen dezelfde partijen weer tegenover elkaar te staan bij de benoeming van dominee Antonius Clant in Noordhorn, en daarom duurde het ook zo lang voordat die benoeming kon afkomen. In de processen die hierover zijn gevoerd werd de partij van Maurits Clant vertegenwoordigd door de Noordhorner Jacob Bennema. Rudolf De Mepsche werd vertegenwoordigd door zijn secretaris, dr. Ludolphi. Uiteindelijk trok Bennema en daarmee Clant aan het langste eind. Antonius werd benoemd tot dominee in Noordhorn. Maar toen was zijn vrouw inmiddels al overleden. Hoe grijpen al die verhoudingen en gebeurtenissen toch precies in elkaar?

Moord of niet?

We komen nu terug bij het drama zelf. Niet minder dan zes historische bronnen die Wim Ensing vond maken er gewag van dat Justina Abelina op een misdadige manier om het leven kwam. Ze spreken allemaal van ‘moord’. Drie ervan melden zelfs dat de moord plaatsvond tijdens de preek van haar man! Twee andere weten te vertellen dat de moord werd gepleegd door een of meer vermomde c.q. gemaskerde mannen. Maar in de juridische archieven uit die tijd (van het Dingspel, de Etstoel, of de Drost) is er niets over te vinden. Conclusie van Ensing: het kan geen echte moord zijn geweest, dat moet ervan gemaakt zijn door de volksoverlevering en elkaar vervolgens napratende auteurs die daarvan hebben gehoord. Maar wat is er dan wél gebeurd? Stel dat zij zelfmoord pleegde, theoretiseert Ensing. Haar man Antonius vindt haar dan, en realiseert zich meteen dat de schande van zo’n zelfmoord op hem zal afstralen en zijn positie als predikant in gevaar brengt. Hij verzint

daarom een verhaal: dat hij enkele vermomde of gemaskerde personen heeft zien wegrennen, daarmee suggererend dat ze is vermoord. Onwaar, maar zo komt de legende in de wereld. Geen wonder dat er nooit een dader wordt gevonden, en dat er ook nooit een proces is gevoerd dat in de archieven teruggevonden had kunnen worden. Einde verhaal?

Nee, helemaal aan het eind van zijn speurtocht stuit Ensing toch nog op een nieuwe bron, te weten de persoonlijke aantekeningen van een Duitse edelman (Freiherr Von dem Appelle uit Midlum in Ost-Friesland) over een gesprek van hem met Justus Zeino Abel de Coninck, waaruit duidelijk blijkt dat Justina Abelina toch echt is verdronken. Geen zelfmoord dus. Een zelfgekozen verdrinkingsdood in een pastorietuin zonder vijver en met alleen wat kleine slootjes was toch al moeilijk voorstelbaar. Maar *wie* heeft haar dan verdronken? Dat blijft een raadsel,

Broer Justus Zeino Abel is ervan verdacht geweest, omdat hij ruzie met haar had, zo hevig dat hij zelfs ‘haar de dood had gezworen’, maar hij heeft zich ervan weten vrij te pleiten. Wel ten koste van zijn reputatie in de regio, en daarover beklagt hij zeer zich in zijn gesprek met Freiherr Van dem Appelle. Hij slaagt er daardoor niet meer in zijn grote ambitie te verwezenlijken om drost in Drenthe te worden. Maar hij laat zich niet uit over wie zijn zuster dan wel de verdrinkingsdood heeft aangedaan. Het mysterie blijft.

Ook het raadsel over de afkomst van de dominee blijft duister. Misschien was hij een bastaardkind van een telg uit de Clant familie, of een ondergeschoven kind. Dat zou verklaren waarom ze hem zo graag op de kansel in Noordhorn wilden helpen. Maar Ensing kan het bewijs niet vinden. Een lang en gelukkig leven in Noordhorn is hem niet meer beschoren. Hij stierf al in 1734, drie jaar na zijn vrouw. Ensing gaat nog kijken op het kerkhof van Noordhorn, maar als dominee Antonius daar al ter aarde is besteld, zijn graf is er niet meer te vinden.

** Wim Ensing (2014) Het drama van Justina Abelina. Onderzoek naareen moord in 1734. Uitgeverij Passage, Groningen. 152 p. Prijs € 19,95*

Vroegere brugwachterswoning in Briltil met sloop bedreigd

De voormalige brugwachterswoning vormt samen met de bruggen en de oude bebouwing aan de overkant van het Hoendiep een uniek geheel. Het huis mag dan geen rijksmonument zijn en niet op de erfgoedlijst staan, je moet er toch niet aan denken dat het tegen de vlakte zou gaan omdat de eigenaar, de gemeente Zuidhorn, verzuimde deze voor Briltil zo beeldbepalende woning op tijd en adequaat te onderhouden. De onzekere situatie van dit moment is de aanleiding voor dit artikel.

De brugwachterswoning nu. De oorspronkelijke Jugendstil versiering aan de gevel is verdwenen. De huurders van het in bouwvallige staat verkerende huis zijn ondergebracht in een stacaravan op het erf.

De provincie verkoopt het pand

Na de opening van het Van Starckenborghkanaal nam de scheepvaart op het Hoendiep in rap tempo af. Toen er nog maar beperkt sprake was van

beroepsvaart deed de provincie de Brildraaibrug en de woning over aan de gemeente Zuidhorn. Het huis werd met de bijbehorende 700 m² grond in maart 1957 verkocht voor het symbolische bedrag van één gulden.

Bouwjaar en opdrachtgever

De brugwachterswoning werd waarschijnlijk in 1904 voltooid. Dit jaartal stond op de windwijzer die ooit de nok sierde. Sjoerd Boonstra, zoon van de laatste brugwachter, vertelde dat deze vaan bij hen op de zolder lag en er misschien nog wel ligt.

In november 1902 werd de bouw door de provincie aanbesteed.

A.Nanninga te Briltel was met f.3048,- de laagste inschrijver. Het werk werd dan ook aan hem gegund.

De enige oude afbeelding van het pand is een foto uit 1912, een ansichtkaart, waarop het huis maar gedeeltelijk staat afgebeeld.

Je krijgt niettemin een vrij duidelijke indruk van de bouwstijl en de versierende elementen die rond de eeuwwisseling gebruikelijk waren.

De gesneden daklijst en de houten gevelversiering zijn kenmerkend voor wat wel de '**chaletstijl**' werd genoemd. De voorkamer die pal op de weg stond, was aan drie kanten van ramen voorzien zodat de bewoners goed zicht hadden op de brug en op de schepen die Briltel naderden. Sjoerd Boonstra vertelde dat er op de begane grond geslapen werd.

Tegen de achterwand van de twee kleine 'slaapkamers' bevonden zich destijds bedsteden (zie ook de plattegrond uit 1902). De zolder werd voor opslag gebruikt.

De Brugwachterij

Vanaf 1895 werden de woning en de bediening van de Brildraaibrug door de provincie steeds voor drie jaar verpacht aan de hoogstbiedende. In 1908 was dat met f.1075,- W.A.Hoeth Bellinga. Drie jaar later was hij opnieuw de hoogste bieder, nu met f.1600,- . In 1914 verwierf P. de Vries uit Vlagtwedde het recht om de brug te draaien. Na hem volgden nog Abel Bousema, die tegelijkertijd of daarna een winkel op Briltel dreef, en de familie Van der Velde. Roelie Venekamp, dochter van de Brilster bakker Venekamp, heeft hen nog gekend en vertelde dat een van hun dochters een kiosk bezat aan de overkant bij wat toen café Meinema was. Ze verkocht daar rook- en snoepwaren aan passanten. Ook eerdere brugwachters benutten deze gelegenheid om wat bij te verdienen. Op oude ansichten zijn bouwseltjes zichtbaar die dit doel dienden. Het was brugwachters namelijk verboden vanuit de dienstwoning handel te drijven.

Detail van de Ansicht uit 1912. De windwijzer is nog vaag te zien en de rechterkant van het huis met zijn aangebouwde portiek blijft buiten beeld. De houten versiering die de voorgevel toen nog zijn karakteristieke uitstraling gaf moet al voor 1977 verwijderd zijn.

De laatste brugwachters

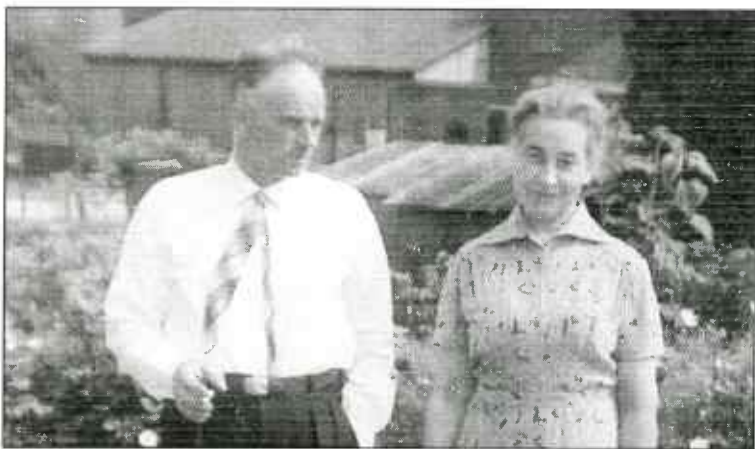
Vanaf 1947 waren Piet en Rika Boonstra de de laatsten die hier, nu in dienst van de provincie, de brug open en dicht duwden. Na beëindiging van het dienstverband met de provincie bleef de inmiddels weduwe geworden Rika tot begin 1970 in het brugwachtershuis wonen.

De beroepsvaart maakte toen al nauwelijks meer gebruik van het Hoendiep. Eerder was het alleen nog de jaarlijkse bietencampagne die in de jaren vijftig en zestig in Brilt voor filevorming zorgde. Dan passeerden per dag soms wel 60 tot 80 schepen.

De brug werd dan tussen zes uur 's ochtends en acht uur 's avonds bediend. Overdag was het Rika die de brug open en dicht duwde en met het klompje naar het bruggegeld hingelde. De tarieven in de jaren vijftig waren bescheiden. Schepen tot 50 ton betaalden 5 ct. Waren ze groter dan kwam er een stuiver bij.

Het klompje ligt nu in de kast bij zoon Sjoerd die in zijn jonge jaren vaak insprong. Hij herinnert zich uit die tijd geen schokkende gebeurtenissen, afgezien van de scheldpartijen met en tussen schippers. Het wel of niet voorrang krijgen bij het passeren van de brug leidde vaak tot onmin. De brugwachter moest bij het tijdig opendraaien van de brug bovendien ook rekening houden met de soms sterke stroming in het Hoendiep, die ervoor zorgde dat schepen sneller voeren en dus sneller bij de brug waren.

Dat het bedienen van de brug niet zonder gevaar was ondervond Roelie, de dochter van bakker Venekamp. Ze wilde eens helpen om de brug te draaien en kwam daarbij met haar voetje klem te zitten in de smalle gleuf tussen brugdek en brughoofd. Snel ingrijpen van een werknemer van de Lijempf, die de brug lifte door er aan de andere kant op te gaan staan en het feit dat ze schoenen met crêpe zolen droeg voorkwamen ernstig letsel. Het gevolg van het ongeluk bleef beperkt tot een flinke vleeswond die haar enige weken aan de stoel kluisterde.

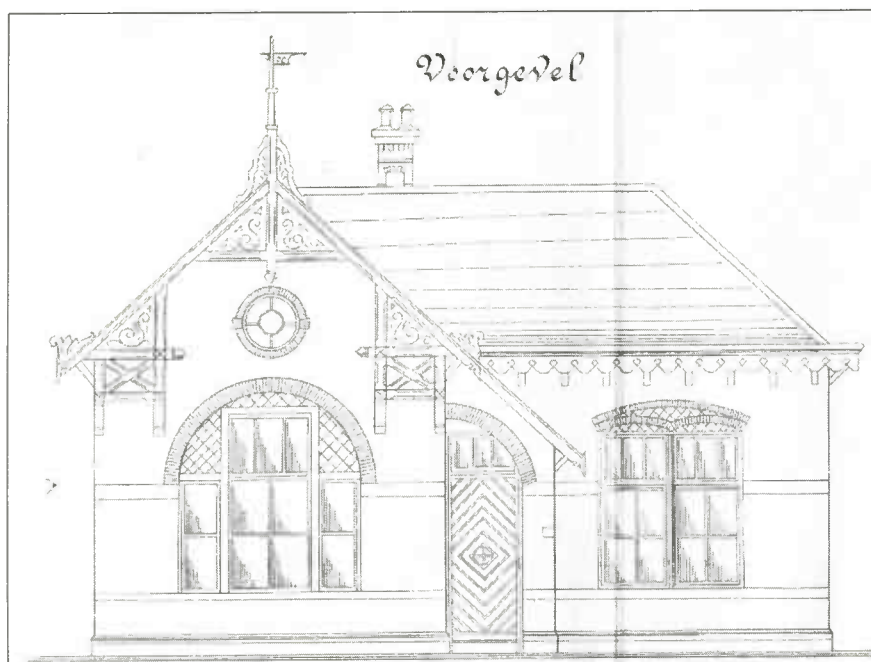

Zomer 1957. Piet en Rika Boonstra in de tuin naast hun huis

Opknapbeurt

Nadat mevrouw Boonstra naar elders vertrokken was, liet de gemeente Zuidhorn het huis in 1977 voor ruim 40.000 gulden renoveren. Op de rekening van de aannemer staan ondermeer de volgende posten: riolering, betonwerk, stucwerk, tegelwerk, (dak)pannen en schuifdeur naar de kelder. Na deze ingrijpende renovatie werd de woning verhuurd aan de familie Dijkstra voor 85 gulden per maand.

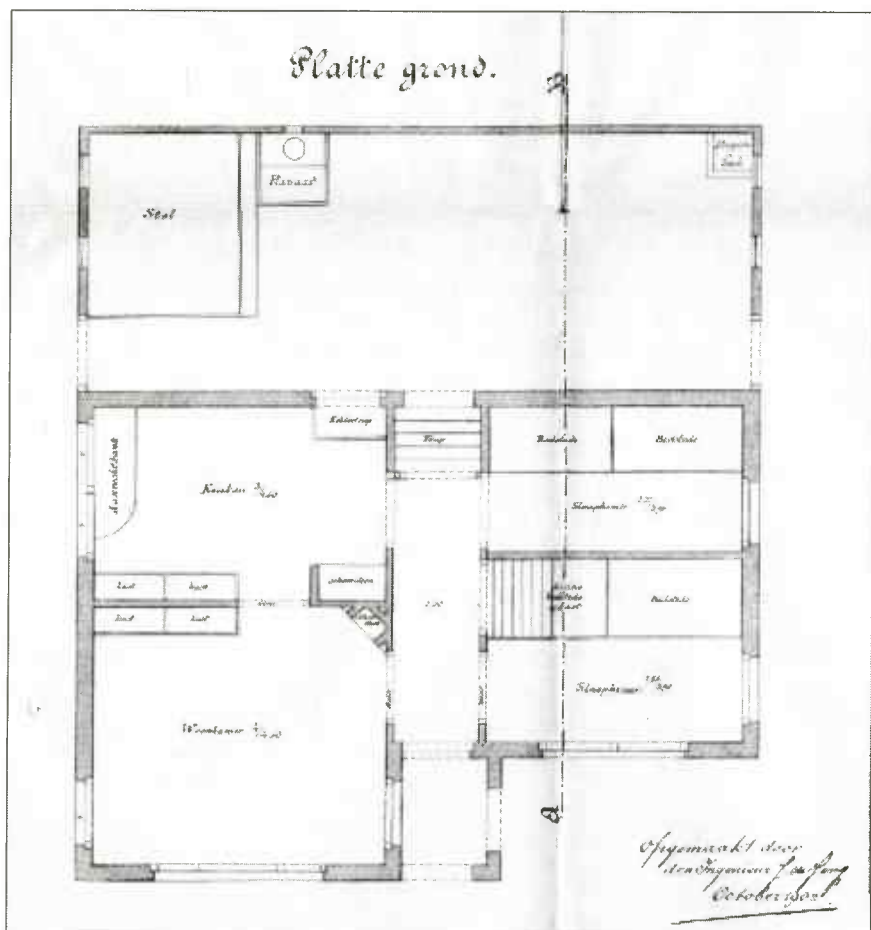
Bouwtekening uit 1902

Opvallende kenmerken van dit ontwerp zijn het naar rechts doorlopende dak , de gemetselde bogen, de gesneden daklijsten en de houten versieringen die het huis zijn karakteristieke uiterlijk gaven.

De Aannemer . H. Bergen
Nanninga
J. Nanninga
H. Vondeling

Op de bouwtekening staan de handtekeningen van aannemer Anne Nanninga en van de borgen Nanninga sr en schoenmaker H.Vondeling.

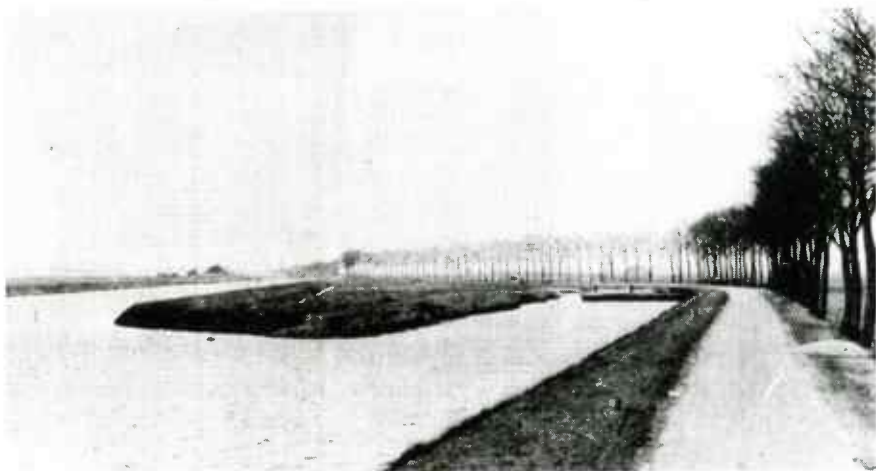
Plattegrond van de woning In het achterhuis is het privaat naast de stal geprojecteerd. En de slaapkamers zijn voorzien van bedsteden waarvan er een (kleinere) onder de zoldertrap getimmerd werd.

Wat eenmaal verdwenen is komt niet meer terug

Op dit moment, mei 2015, is de toekomst van de karakteristieke brugwachterswoning hoogst onzeker. Het gemeentebestuur van Zuidhorn lijkt weinig creatief in het bedenken van een strategie om een van de laatste beeldbepalende gebouwen van Briltal voor het nageslacht te behouden. Een ding is wel zeker. Men heeft in de afgelopen decennia weinig of niets gedaan om de woning voor verval te behoeden.

Lastige bochten in Hoendiep en Van Starkenborghkanaal

Fietsend aan de Noordhornse kant langs het Van Starkenborghkanaal richting Gaarkeuken kom je eerst onder de spoorbrug door en dan ga je met het kanaal mee naar rechts. Daar is gedurende de laatste jaren een flinke hap uit de walkant gehaald (wel twee bunder) om het voor de schippers gemakkelijker te maken de bocht te nemen. Op de foto -op de achterpagina- zie je nog net hoe het *was* in oktober 2013 en hoe het *gaat worden*. Momenteel varen de schepen nog door de buitenbocht. Deze huidige situatie is vooral bij de schippers van de grootste schepen berucht vanwege de scherpe bocht in combinatie met de smalle doorvaart van 22 meter onder de spoorbrug. Momenteel hebben veel schepen een tonnage van 3200 ton; ze zijn 110 m lang en bijna 11.5 m breed. Er is afgesproken dat de hele vaarroute Lemmer-Delfzijl geschikt gemaakt zal worden voor schepen met een grotere diepgang en voor schepen met vier lagen containers. Daarom moet niet alleen het gehele kanaal worden verbreed tot 54 m en verdiept tot 5.3 m maar moeten ook alle vaste bruggen flink omhoog tot bijna 10 meter.

Het Van Starkenborghkanaal in aanleg. Het rechterdeel is het oude Hoendiep. Links het nieuwe Van Starkenborghkanaal

Pas als over een paar jaar de nieuwe spoorbrug¹ klaar is en de huidige lage spoorbrug met bruggenhoofden gesloopt is kan men de binnenbocht nemen, waardoor deze ‘lastige’ bocht vooral veiliger wordt.

Aansluiting Van Starckenborghkanaal - Hoendiep

Als je een eindje doorfietst kom je bij Noordhornertolhek. Dan heb je zicht op de overkant waar het Hoendiep uitkomt in het kanaal. Maar eigenlijk moet ik dit anders zeggen: waar het 350 jaar oude Hoendiep de bocht maakte richting Friesland werd in 1938 het brede Van Starckenborghkanaal aangesloten.

Dat weten we natuurlijk allemaal, maar dan is het toch vreemd om achter in het Fotoboek ‘Straat tot Straat’ de ansichtkaart tegen te komen die hiernast is afgedrukt. Waarom vreemd? De foto is duidelijk genomen in de richting Gaarkeuken. Maar daar zijn Van Starckenborghkanaal en Hoendiep toch één? Kijk maar naar de kleurenfoto die op dezelfde bladzijde in ‘Straat voor Straat’ staat en hieronder in grijs is afgedrukt. Maar nu snap ik weer iets niet, namelijk het onderschrift bij deze foto luidt: “het stukje Hoendiep is gedempt en beplant met bomen”. Dat zou betekenen dat het nieuwe kanaal destijds het oude kanaal heeft gekruist?

Het wordt nu wel wat ingewikkeld allemaal.

Een stukje Hoendiep gedempt?

Om dit een beetje te begrijpen ben ik gaan praten met Sjabbo Datema, geboren op Noordhornertolhek, die zijn hele leven aan het kanaal heeft gewoond. Zijn oudere zusters konden destijds nog lopen naar Briltil, want

het brede kanaal was er nog niet. Zelf heeft hij dat niet meer meegemaakt, maar hij heeft als kind daar wel veel gespeeld. Mijn vraag aan hem: Een stukje Hoendiep verdwenen? En waarom een bosje geplant aan de oever?

Het zit zo. We kijken op een kaart² uit 1832. Het Hoendiep boog bij punt A, dat is bij 'Tolhek', oorspronkelijk af naar punt B, dan weer naar C en ging uiteindelijk vanaf de flauwe bocht bij D bij het Niezijlsterdiep in een vrijwel rechte lijn naar Gaarkeuken. Die vier bochten waren vast en zeker wel lastig voor de zeilende vrachtschepen in die tijd, of voor (trek)schuiten die met paard werden 'gejaagd'. Stel je maar eens voor dat jou in het smalle bochtige diep ook nog een zeilende collega tegemoet kwam.

Een nieuw kanaal

Omstreeks 1900 waren de grootste vrachtschepen ruim 100 ton. De ruimte tussen de deuren van de oude sluis bij Gaarkeuken was 26 meter, dus de langste schepen mochten hooguit 20 meter zijn. In 1928 werd besloten een nieuw kanaal te graven om de verbinding van Groningen met Amsterdam via Friesland te verbeteren. Dit kanaal zou noordelijk langs Groningen en Aduard lopen, en dan de zandrug tussen Noordhorn en Zuidhorn doorsnijden. En het zou via een S-bocht, die noodzakelijk was vanwege de al aanwezige spoorbaan bij Tolhek worden aangesloten op het Hoendiep. Dit kanaal moest geschikt gemaakt worden voor schepen tot maximaal 700 ton. Uiteraard moest daarom ook het Hoendiep in de richting Friesland

verbreed en verdiept worden en vooral minder bochten hebben. De genoemde vier bochten in het oude Hoendiep moesten verdwijnen, of flauwer worden. De oplossing werd gevonden door het nieuwe kanaal aan te sluiten bij A en dan te graven in de richting C. Zo werd de bocht B opgeheven en er ontstond een klein eilandje. En inderdaad: het nieuwe kanaal *kruiste* dus bij A het Hoendiep! Omdat het veel breder werd dan het Hoendiep leverden de bochten bij C en D nauwelijks problemen op.

Het wilgeneiland

Het eilandje is goed te zien op de eerste foto. Datema weet nog dat uiteindelijk het ‘overbodige’ stukje Hoendiep (bij bocht B) werd gedempt met baggerklei. Daar groeide later spontaan van alles, vooral wilgen. En daar is iets bijzonders mee. We herinneren ons de Watersnoodramp van 1953. Om de doorgebroken dijken in Zeeland te dichten waren ondermeer zogenaamde zinkstukken nodig die gevlochten werden uit wilgentenen. Om die reden is het hele bosje toen gesneden, en de wilgentenen zijn naar Zeeland gebracht! Uiteraard ging na het snoeien de spontane groei door, niet alleen wilgen maar ook gras en onkruid. Omstreeks 1955 is dat hele spul “in de fik” gegaan, (oorzaak uiteraard onbekend). Vervolgens is er toch weer spontaan wat gaan groeien en het resultaat is het huidige bosje. Weliswaar zijn er aan de kanaalkant ook wat bomen geplant maar het meeste is wildgroei. Een deel van het terrein is volgens Datema nog als bouwland gebruikt maar de grond bleek daarvoor niet geschikt.

Waarom die bochten in 1670?

De vraag is natuurlijk waarom er destijds niet één, maar vier bochten in het Hoendiep werden gegraven. Was er een landeigenaar die in 1670 zijn grond niet wilde afstaan zodat men er omheen moest graven? Of wilde men liever enkele bestaande geulen volgen om minder werk te hebben? Ik heb veel kaarten bekeken die vóór 1670 gemaakt zijn en daarop is niets anders te zien dan het ‘Stille diep’ en dat gaat bij Tolhek nu juist rechtdoor, dus geeft geen aanleiding om deze vier bochten te maken.

Wellicht is het een combinatie van de genoemde factoren.

Voordat het Hoendiep werd gegraven liepen er al wat prielen en sloten die de grenzen tussen de percelen vormden. Toen men begon te graven maakten de eigenaren natuurlijk bezwaar tegen het feit dat hun perceel door het kanaal in tweeën gesneden zou worden, want dan lag een deel van hun landerijen aan de ‘verkeerde’ kant; kennelijk wilde men niet ruilen of

verkopen. Maar de vraag is dan waarom tussen punt D en Gaarkeuken het kanaal wél in een rechte lijn kon lopen. Waren daar de eigenaren wel bereid te ruilen of te (ver)kopen?

En toen kwam de spoorlijn

Als je vanaf Noordhornertolhek nog een paar honderd meter doorrijdt kom je steeds dichterbij de spoorbaan. De weg langs het oude Hoendiep tussen punten A, B, en C volgt natuurlijk nog wel de oorspronkelijke bocht! Bij B is de sloot tussen deze weg en de spoordijk nauwelijks een meter breed. Kennelijk moest men in 1860 bij de aanleg van de spoorbaan wel rekening houden met dit bochtje in het Hoendiep.

Op het Google plaatje hierboven zie je de bochten; de linkerpijl wijst naar het bosje en vlak daarnaast zie je de spoorbaan vlak bij de bocht B in de weg. Dit was voor de spoorwegbouwers die zo scherp mogelijk naar het westen wilden even een lastig punt!

Schreiershoek

Na de aanleg van het nieuwe kanaal en de verbreding van het Hoendiep richting Gaarkeuken heet het hele kanaal vanaf Groningen tot Friesland nu Van Starckenborghkanaal.

Gek genoeg heten de wegen aan weerskanten nog steeds Hoendiep (Oostzijde of Westzijde of Noordzijde of zonder toevoeging). Het stukje weg bij de rechterpijl, tussen Noordhornertolhek en het bosje, wordt ook wel de 'Schreiershoek' genoemd.

Het is natuurlijk interessant om na te gaan wat die naam Schreiershoek zou kunnen betekenen. De eerste verklaring is die van Datema's vader die vertelde dat daar eens iemand in het water was geraakt en verdronken. Volgens een krantenartikel in het Nieuwsblad van het Noorden van 13 november 1931 is daar in die dagen het lichaam van een schipper gevonden. Zijn schip lag in Noordhornertolhek. Een andere verklaring komt van een naamkundige³. Volgens hem zou Schrei(ers) kunnen stoelen op een oud, in het moderne Nederlands niet meer gebruikelijke woord voor 'schuin' of 'scheef' dat in het Hoog- en Nederduits nog wel bestaat (schräg/schreeg). En dat het Hoendiep hier scheef of schuin liep hebben we boven al gezien.

Tegenover de Schreiershoek is ook een flink stuk van de zuidelijke wal in de bocht van het kanaal weggenomen; dit is nog niet op het Googlekaartje te zien. De reden is dezelfde als in het begin van het verhaal, namelijk om het voor de huidige lange schepen veiliger te maken de S-bocht te nemen. Op dat Google kaartje kun je eigenlijk ook zien waarom er in het Van Starkenborghkanaal tussen de brug Noordhorn-Zuidhorn (helemaal rechts) en het stuk richting Gaarkeuken (helemaal links) van die lastige bochten zitten die nu ruimer worden gemaakt. De bijna evenwijdig aan het Hoendiep lopende spoorbaan vormde het knelpunt; om die te kruisen moest er dus wel een S-bocht gegraven worden.

Samenvatting, een beetje 'Kort door de bocht'

Bij het graven van het Hoendiep, ca 350 jaar geleden, ontstonden er lastige bochten, misschien omdat er een grondeigenaar 'dwars' lag. En 150 jaar later moest de spoorlijn met een omweg worden aangelegd, vanwege die bochten in het Hoendiep. En 85 jaar geleden moesten er twee bochten in het Van Starkenborghkanaal worden gemaakt vanwege de spoorbaan. En nu (2013-2016) moeten die twee bochten worden verruimd en de spoorbrug compleet vernieuwd omdat de schepen steeds groter worden.

¹ Ik zal niet schrijven over een enkel- of dubbelbaans brug: de eerste is lastiger voor de dienstregeling, de tweede lastiger om te bouwen

² Kijk op www.hisgis.nl/hisgis/gewesten/groningen/kaartinformatie. Daar kun je ook zien wie in 1832 de eigenaren waren van percelen.

³ Rob Rentenaar, De Schreiershoek en het verdriet, in: Naamkunde 16 (1984), 307-315.

Lastige bochten in van Starckenborghkanaal en Hoendiep

Foto boven: Hier is een flinke hap uit de wal kant gehaald (wel twee bunder) om het voor de schippers gemakkelijk er te maken de bocht te nemen. Op bovenstaande foto zie je nog net hoe het was in oktober 2013 en hoe het gaat worden. Nu varen de schepen nog door de buitenbocht links

Ook het in 1670 gegraven Hoendiep kende bochten die de zeilende schippers de nodige problemen bezorgden. Zie onderstaand kaart fragment uit 1781. Anne Drentje ging op zoek naar een verklaring. De resultaten van zijn speurtocht leest u op bladzijde 26 e.v.

